

*Љупка Катана**

НАЦИОНАЛНА И ПРОСВЕТИТЕЉСКА УЛОГА СРПСКЕ ЦРКВЕ ТОКОМ ПРВОГ СВЕТскоГ РАТА (1914-1918)

Сажетак

Национална и просветитељска улога коју је имала Српска Црква престала је да постоји у Првом светском рату (1914-1918). Њена целокупна делатност била је угашена доласком окупатора у Србију. Са гашењем цркве, угашена је и дуговековна традиција коју је имала у улози образовног и социјалног стожера, те духовног обновитеља народа. Другим речима, нестао је дуговековни темељ духовне спреге и везе са идентитетом. Тема образовне улоге цркве као циљ анализе, отвара ново поглавље савремене српске орбите, те добија на снази од како се враћа интересовање превасходно млађих генерација за теолошку науку. Друге друштвене науке повезане су са истом. Тако, политика, историја, филозофија и друга научна гледишта имају своје трајне везе са религијом. Спој науке и религије, у овом случају политичке науке и религије, важан је у разрађивању субјектата моћи који су у садејству са духовном едукацијом могли имати позитивног удела у рату и помоћи у менталном оснаживању током и након ратних страдања на тлу Србије.

Кроз упоредни метод, из позиције новог доба, анализа може указати какав је био статус и улога српске цркве у образовању народа пре и током Великог рата. Показаће се како се остваривала ова улога и зашто су носиоци тадашњег власти доносили поједине одлуке. На крају, показаће се какве ефекте су ове одлуке производиле кроз осврт на време данас. У том смислу, ретроактивна анализа разлога успеха односно неуспеха, значајна је у указивању на спону образовања и

* lj.katana@gmail.com

духовности коју је одувек имала црква, те може помоћи у будућој анализи исте или сличне тематике. У том смислу, анализа је несагледива без погледа на прошлост.

Кључне речи: Српска Црква, национална и образовна улога, образовна политика, просветитељство, периодика, Први светски рат.

УВОД

Фокус рада је на улоги цркве, као организације са чврстим устројством, постојаним кроз векове а која је током Великог рата, изгубила своју снагу под окупацијом државе. Црква је увек ишла уз свој народ, тако је и током овог рата, страдала заједно са страдањем српског народа. Предмет рада посматра се делом и са аспекта образовних политика¹. Будући да се односи на питање улоге српске цркве у политици образовања, потребно је истаћи важну улогу која није довољно помињана (свакако не - форсирана) међу српском интелигенцијом и српским медијима. Дајући осврте на претходни улазак просветитељства у Србију и битне ставке у развоју периодике, односно богословског (теолошког) учења у Србији, крајем 19. и почетком 20. века, тежи с одговорима на постављена питања кроз тумачења појединих академских аутора, свештених лица, монаха, те људи наше свакодневнице. Стога, тема је актуелна и неоспорно битна у разјашњењу улоге духовног образовања у Србији кроз један временски период српске историје.

Питање је како се остваривала ванвременска орбита духовног образовања на територији православне државе (православне од IV века). Међутим, не само у Србији као матичној земљи српског православља него и на свим деловима света где Православље постоји.²

Сходно томе, поставља се питање: Шта је било (и јесте)

1 Образовна политика односи се на “важно подручје промишљања и деловања у јавном и политичком животу сваког друштва...”, те се и разматрање ове теме не може спровести без почетних питања: “ко и како креира образовну политику; како се спроводи...”, као и “какви су ефекти” (Спасеновић 2019, 15, 18).

2 На тлу Европе и Северне Америке, православне хришћанске заједнице, парадоксално, чине се јачим у постојаности вере, него што је то на тлу савремене Србије. Имајући у виду посету ауторке рада овим верским српским и генерал-

суштинско у оквиру саме СПЦ која даје образовни дух односно дух науке кроз своја учења? Конкретније, шта је заправо просветитељска (образовна) улога Цркве? Кроз ово почетно питање, надовезујемо се на период - Првог светског рата.

Наиме, након атентата у Сарајеву (28.јуна 1914.године) и почетка рата (28.јула 1914.), највише на удару били су интелектуалци, посебно учитељи и свештена лица. Носиоце ове две врсте професија, страни завојевачи сматрали су главним подривачима непослушности и главним кривцима - у тровању душе и духа народа. У тадашњој штампи је писало: “Велики део српске интелигенције седи данас на оптуженичкој клупи...” (Ђоровић 1989, 60), као и да се: “позива свештенство да се не “политизира” (*Вјесник*, 1918).

Улога СПЦ током Првог светског (Великог) рата, била је практично угашена. Организација Цркве више није постојала (Радић и Исић 2014, 87). Осим војних свештеника који су били на положајима у ратовима, остала свештеничка и монашка лица, била су у избеглиштву, заробљена, мучена и неретко стрељана (Исто, 23). Поред тога, за време рата, бројне српске институције биле су исцрпљене. Од 15.априла 1916. латинично писмо је одређено као – “једино дозвољено у службама и приватно-правним односима”; док је од – “1.маја (18.априла) уведено обавезно рачунање времена по грегоријанском календару” (Кондић 2013, дисертација). Богословски факултет био је затворен (Исто). Традиција и ћирилично писмо, као носиоци националног идентитета српског народа такође, били су изгубљени у ратном страдању.

БУЂЕЊЕ ОБРАЗОВНЕ И КУЛТУРНЕ ДЕЛАТНОСТИ КОД СРБА ПРЕ РАТА

Српска култура и образовање имале су важан период буђења интелектуалне свести у другој половини 19. и почетком 20.века. Поред приличне духовне неусмерености, на територију Србије стигле су, већином европске филозофске

но, православним заједницама (оних где се поред Срба окупљају и други православци и хришћани), потребно је истаћи све већу снагу духовности народа у дијаспори. Поред све опсежније духовности, предњачи и окренутост духовном образовању деце и младих у оквиру часова веронауке у српским црквама на Западу, као и одржавања летњих кампова за децу у оквиру српских манастира.

идеје и интелектуалне преференције науке и уметности. Био је то период – “нагле и некритичке европеизације српске културе али и период слабљења и запостављања традиционалне светосавске мисли и духовности” (Биговић 1998, 15). Научни полет, процват књижевности, културе и уопште просвете, карактерисао је овај период у српској држави. Према статистикама, Београд је током овог периода имао више школа и ученика него читава Србија с почетка 20.века. Такође, у Београду је током 1911. године излазило више од 90 књижевних и стручних часописа међу којима се посебно истицао *Српски књижевни гласник*. Општенаучни и културни карактер овом процвату давале су институције – *Српска академија наука* и *Универзитет* у Београду. Томе доприноси и чињеница одвајања књижевности од филозофије, међу којима су се формирали и засебни књижевни правци: симболизам, експресија, експресионизам и реализам (Исто). Поједини аутори овај период српске историје назвали су временом “модернизма” (Павловић, 1969, Предговор) у Србији. С тим у вези, а везано за период истраживања, аутор Палавестра истакао је да: “златно доба почиње одкрај деветнаестог века и траје до завршетка Првог светског рата, када је Србија уласком у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца (1918) престала да постоји као самостална заједница” (Палавестра 1986, 12).

Током друге половине 19.века наступио је трагичан дисбаланс у српској култури: Наиме, богословље се одвојило од школе, док су се просвета и школа секуларизовале (Биговић 1998, нав.дело, 19). У том времену расцепа чак ни Вук Караџић, као верујући човек, није заступао нити помињао религиозно образовање (у свом нарочитом пројекту о развоју школства у Србији, 1820. и 1832. године), чиме се дошло до закључка да је почетком 20.века, црква, заједно са теолошком науком, доживела кризу. Снажан утицај француске филозофије, политичности и њиховог споја, доприносио је развоју српске политичке ново-мисли (Исто, 18). Формирање политичких странака, почетак парламентарног демократског уређења, те тежња ка приступу модернизму новог света, доводили су до остварења све већег прикључивања европским модерним токовима. Сходно томе, огроман број српске младежи настојао је да настави своје школовање у иностранству, претежно на

универзитетима Запада. Иако се у другим наукама (попут филозофије, природних наука, итд.) тражило просвећивање ума кроз Ничеовог *натчовека* (Исто, 17), кроз правду и морал које се стичу у друштву, опште околности указивале су на све већу окренутост ка драстичном индивидуализму. Слично као данас, млади су желели да се школују у Бечу, Прагу, Цириху, Берлину, а за богослове у Русији и данашњој Украјини, Атини и незнатно у Берну. Такође, слично као данас, на све што је традиционално и српско гледало се са приличном дозом интелектуалног критицизма. Такви ставови, неретко прерастали су у самониподаштавајући тон, што је видљиво по записима преосталим из датог времена.

ФОРМУЛИСАЊЕ ПРОСВЕТИТЕЉСКЕ УЛОГЕ ЦРКВЕ

Аутономију српске цркве увео је Растко Немањић (Свети Сава), на сабору у Никеји. Назван, с правом – првим српским просветитељем, мудри Сава Немањић обновио је православље у Србији и увео *постулате* образовања кроз теолошку мисао и праксу у српски народ. Био је први просветитељ и први црквени дипломата код Срба. Од тада свештена и монашка лица, више нису имала улогу само духовних учитеља (иако је та улога, сама по себи велика), него и обновитеља свести и морала код људи.

С друге стране, просветитељски дух времена у Србији увео је Доситеј Обрадовић, на прелазу из 18. у 19. век, прихватавши га, најпре од протестантске европске тежње. Он је, као реформатор али и као верујући човек, увидео бројне негативне промене у оквиру цркве какве су биле тадашње – “сујеверице и поткупљивост спољашње стране српске православне цркве”, које је желео да исправи. Његове реформе становништво Србије искрено је прихватило (Јеротић 2017, 225-226).

СТАЊЕ СРПСКЕ ЦРКВЕ У ВЕЛИКОМ РАТУ

Аутори Радић и Исић детаљно су писали о стању српске цркве у Првом светском рату, њен крах током напада окупатора на српске светиње и више него неповољан

положај српских свештеника и монаха³. Такође, истакли су и побројали материјални крах српских светиња, због чега су молбе свештених лица упућене власти, биле разумљиво честе (Радић и Исић 2014, нав.дело, 70-71) у времену страдања.

У овом времену, бројне српске институције биле су исцрпљене, а од 15.априла 1916. латинично писмо је одређено као – “једино дозвољено у службама и приватно-правним односима”. Поред тога, био је уведен “грегоријански календар док је Богословски факултет током рата био затворен (Кондић 2013, н.дело). С друге стране, црква тадашње Србије, након балканских ратова, 1912-1913.године, имала је укупно око 1800 свештених лица на око 4 милиона верних; 140 монаха, те 23 монахиње (Петковић 1930, 8-10).

У Хрватској је укинута српска просвета и аутономија цркве и забрањено српско ћирилично писмо, док је у Војводини, поред “насилног скидања ћириличних натписа, разбијања прозора српских кућа, физичких насртаја”, вршено и масовно хапшење и стрељање (Исто, 19-20). Забрањене су проповеди и/или служење литургија за славу и име српског краља Петра I Карађорђевића, иако је било дозвољено служење за имана чланова династије Обреновић (Младеновић 2002, нав.дело, 180).

Духовни судови као институције нису били у функцији. У Србији више није било ни једног епископа од почетка рата, а црква као установа није више постојала (Ђорђевић 1969, 205-226).⁴ Поред важности очувања (спасавања) књига и што више црквених предмета у рату, било је и других потешкоћа са којима су се суочавале српске светиње. Поред смештаја избеглица, требало је обезбедити и храну, те спречити настале болести и заразе, због чега је Министарство просвете и црквених послова дало наређење старешинама појединих манастира да секу манастирске шуме и на тај начин обезбеде помоћ народу.

3 Списак српских свештеника и монаха страдалих и преживелих (и/или активних) током рата, такође, истакли су поменути аутори.

4 Иако је у октобру 1918.године било тражено да се пуне српске владике од Бугара и врате у своје епархије, окупација се ближила крају те је закашњено са овом мером (Исто).

ПОЛИТИКА ОБРАЗОВАЊА У РАТНО ВРЕМЕ

Будући да све до половине XX века образовање није привлачило нарочиту пажњу истраживача, па ни међународних организација, тако образовне политике биле су креиране готово увек само на националном нивоу, без уплитања других актера. Након оба светска рата било је потребно изнова формирати стабилност политике, изградити ново демократско друштво, те обновити привреду и економију које су биле уништене (Спасеновић, нав.дело, 66-67).⁵

Сходно томе, у сваком културно-политичком и историјском контексту, важно је одговорити на питања – шта функционише у образовању, зашто и у ком контексту (Исто, 52).⁶ Током Великог рата мало шта је функционисало, не само по питању образовања него и по питању осталих секторских политика. Држава је морала да на темељу постојећих политичких снага учини оно што је у њеној моћи а у односу на моћну силу окупатора (Деспотовић и Поповић 2014, 49).⁷ Тако је и поље образовања које је и само политички детерминисано подручје, (Simons et al. 2009, 23) било потребно усмерити у правцу – чувања онога што се може сачувати од српске културне баштине, историје и богате ризнице књига.

Образовне политике – “неодвојиве и од питања вредности” које су “садржане у одлукама које се доносе” као и мерама које се спроводе (Исто, 24), те је битно истаћи ко је доносио битније одлуке у том сегменту очувања националног блага током рата, тј. у које сврхе су била издвајана финансијска средства. У том смислу, одлуке министра просвете и владе биле су пренешене у праксу путем различитих актера којима су они сами додељивали улоге. Тиме су механизми државне

5 У том периоду, образовање је с правом препознато као средство и алат за будући развитак економије и трајности мира који би уједно захтевао уважавање принципа и вредности (Исто).

6 Будући да се образовне политике спроводе увек у оквиру раличитог социо-културног контекста, потребно је повезати политичке идеје/одлуке (Исто) које су се доносиле са искуством оних на које су се односиле у времену рата.

7 У нормалним условима држава треба да изрази своје вредносне и/или идеолошке ставове, преференције, чиме изражава и социо-економске циљеве а тако “усмерава праксу образовања и контекст у коме она делује” (Исто).

власти владе државе и министарстава могли да функционишу у ограниченом ресору моћи и уском или готово непостојећем домену рада и, у том смислу да чине само оно што је неопходно а у складу са њиховим функцијама. Штавише, како би се сачувало што више непобитно важних предмета за српску историју и традицију, Министарство просвете донело је одлуку да врховни судови престану са радом, док је Министар просвете и црквених послова дао наредбу да се књиге и предмети од важности из Народне библиотеке и Народног музеја пренесу у манастир Светог Стефана у близини Алексинца. Такође, током фебруара 1915. спаковани су и послати сви рукописи, инкунабуле и југословенски и српски часописи из Народне библиотеке у Ниш, како би се сачувало оно што је могуће од драгоцених предмета (Радић и Исић 2014, н.дело, 72-73.). Помоћ су тражили и српски богослови, оставши без икаквих прихода током рата, али и помоћ да им се омогући да буду пребачени у болничке из пешадијских чета. Већину ових молби, тадашњи министар просвете, Димитрије Павловић, прослеђивао је Министарству просвете и црквених дела, тражећи да им се омогући помоћ (Исто, 118-119).

ШКОЛСКИ СИСТЕМ НА ТЛУ СРБИЈЕ

Окупатор се понајвише окупио на школе и цркве о чему је писао и очевидац Рудолф Арчибалд Рајс (1928.): “Истина је да су српска црква и школа..., још више страдале,” истићући да непријатељи очигледно желе да – “засите свој бес над свим што је српско...” (Рајс 1928, 120). У настојању да погуби све српско и тако начини освету за атентат у Сарајеву прва на реду била је ћирилица. Писмо је било забрањено наставним програмом у школама, па је настао проблем са недостатком уџбеника. Такође, српске школе биле су затваране, славе су биле укинуте, чак је било забрањено и ношење *србијанких* шубара. Влада Хрватске укинула је “српску просветну и црквену аутономију и забранила ћирилицу,” а слично се дешавало у Војводини (Радић и Исић, нав.дело, 15).

Школе су од почетка рата биле опструисане и затворене, школски систем накнадно је разрађен у документу

под називом: *Основни принципи за оснивање основних и средњих школа у окупираној области Србије*. У документу су детаљно дати наставни програм, особље и језик наставе. Српски наставници нису могли бити запослени у школама. Парадоксално, била је дозвољена једино веронаука, као програм наставе о моралу и/или црквено појање, које су предавали српски свештеници. Током 1916.године биле су поново отворене основне школе, те је један од предмета била и наука о вери. Ипак, с обзиром на недостатак књига и забрану ћирилице, настава је била сведена на минимум (Митровић 1987, 388).

Народна библиотека у Београду, као ризница српских рукописа је, приликом евакуације фондова 1914–1915.године, током Првог светског рата, имала је велике губитке. Увидом у сачувана документа утврђено је да су нестала 56 највреднија рукописа библиотеке из тог периода. Временом, део рукописа се појавио у виду разних приватних збирки, док је део био враћен Народној библиотеци (Суботић-Голубовић 2015, 431).⁸ Тек након тога почело се са њиховим проучавањем кроз савремене поставке, чиме се показало да “српски рукописи представљају незаобилазну карику приликом научног рада у области текстолошких истраживања словенске писмености најстаријег периода” (Исто, 440). Неки од пронађених списа говоре о многодеценијској занемарености и мањку бриге за архивско наслеђе као културним богатством српског народа и значајним материјалом у систему историјског образовања (Пилиповић 2015, 187). Будући да све до 1. децембра 1918. године, “српске помесне православне цркве биле су подељене у шест области”, различитих јурисдикција и у различитим државама (Радић и Исић, исто, 11), у том смислу, обнова делатности архиве српске цркве (данас Српске Православне Цркве), покренута је 2007. и изнова током 2012.године, чиме је требало да доведе до истицања важности очувања прворазредних архивских докумената, чуваних у архиву Патријаршије (Исто, 186-187).

8 Међу враћеним рукописима Народне библиотеке били су и: Призренски - препис *Душановог законика*, *Београдски паримејник*, *Братков минеј*, *Зборник попа Драгоља*, “без којих би наша знања о духовном и културном животу средњовековне Србије била далеко оскуднија.” (Исто)

СТАЊЕ НАКОН РАТА

Након Првог светског рата, дошло је до појачаног развоја духовности и теологије путем јачег старања о духовној народној свести. Иако је држава постајала (све више) својеврсна самоинтересна сфера, па цркву није сматрала значајном окосницом у својим интересима, ипак, црква је будила своје снаге, што се може видети по великом броју новооснованих црквених часописа тог времена. Посебно је пробуђена народна свест о значајној улози повратка духовности путем теолошке науке, оснивањем Православног богословског факултета, 1920.године, као и са поновним буђењем богословских средњих школа истог периода.

Током и након рата, многе државе шириле су, кроз образовање (на Универзитетима и у школама), националне и патриотске идеје као и антипропаганду против државанепријатеља. Слично су чиниле Аусторугарске власти у Првом светском рату, ширећи идеје, најпре о лошем утицају учитеља и свештеника, али и анти-пропаганду упућену Србима као према геноцидном народу. Након оба светска рата, значајна реторика у смеру развоја образовања, отпочела је осамдесетих година, најпре у САД и Британији (Спасеновић, нав.дело, 48). Касније, било је важно пружити доказе у креирању политике образовања многих земаља (Исто) што за време рата није било могуће.

ПЕРИОДИКА

У времену између два светска рата, периодика је имала важан утицај на формирање настојања младих људи. По окончању Великог рата, појавио се значајан број омладинских часописа који су били различите програмске оријентације и периодичитета излажења (Тасић 2016, 2).⁹ Није занемарљив ни допринос омладинске периодике у ширењу идеја тадашњих политичких партија.¹⁰

9 Часописи су покретани како би указали на бројне социолошке проблеме југословенског друштва. Оснивачи су били професори, студенти, омладинска удружења и политичке партије.

10 Од 1918. до 1941. године на територији Краљевине Срба Хрвата и Словенаца,

Најистакнутији међу стручним богословским часописима, који су имали доприноса у науци и образовању народа почетком 20. века, био је: *Хришћански весник*. Након уједињења, примат је преузео *Гласник Српске православне патријаршије*, потом и *Богословље* (Биговић 1998, 22), лист Богословског факултета који и данас окупља српски и страни научни и стручни кадар. Ови часописи служили су обнови, не само духовности него и образовања у ширим размерама. За њих су писали, потписивали и уређивали врсни интелектуалци датог времена, те је неоспоран њихов значај у ширењу образовне свести, дуго затрте ратним циљевима бројних окупатора на тлу Србије. Поред тога, како видимо из црквене периодике у времену између два рата, мноштво подигнутих и обновљених манастира и храмова допринело је обнови и/или буђењу духовног живота и теолошког образовања, а тиме и жеље младих људи да изнова уче теолошку науку.

ШКОЛОВАЊЕ СРПСКИХ ЂАКА

Српски ђаци на крају 19. и почетком (и током) 20. века расли су у турском географско-историјском подручју непрестаних ратних сукоба. Нимало лаких и безбрижних година детињства (и школских и студентских дана), сучили су се са прекинутим школовањем, недовршеним образовањем и изгубљеном младости. Ипак, поједини међу њима, настојали су да у складу са могућностима, доврше своје образовање. Поједини српски богослови тражили су од тадашњег митрополита да им се омогући наставак образовања и током ратних година. Како су се претежно школовали у Русији, неки од њих тежили су Западу, тачније проширењу знања и на Западу. Управо ти студенти и неки од будућих владика, помогли су током Првог светског рата дошколовавање српских богослова на тлу Запада (прим. ради у Великој Британији).¹¹

излазило је преко сто омладинских часописа који су континуирано информисали југословенску јавност о актуелним дешавањима у културном и друштвеном животу. Мали број листова доживео је наставак периодичног излажења у штампу у току и по завршетку Другог светског рата. Исто.

11 Свакако, реч је о Епископу Николају Велимировићу, Охридском и Жичком, потоњем свецу, који је, будући и сам западни ђак, помагао током Великог рата

ШКОЛОВАЊЕ БОГОСЛОВА У РУСИЈИ ДО 1917. ГОДИНЕ

Од 1849.године - до бољшевичке револуције у Русији (1917. године), школовање је остварило преко 200 српских студената у оквиру неке од четири руске духовне академије: Московске, Кијевске, Санкт-Петербуршке, Казањске. Ове богословске школе представљале су главне расаднике образовања “српске богословске елите у другој половини XIX и почетком XX века” (Пузовић 2017, 143). Највећи број Срба, у поменутом периоду, школовао се на Кијевској духовној академији (Исто, 58).

На значај руског образовања код српских студената указује реченица Доситеја Обрадовића: „Гди би се могао један дијакон учити, развје у Кијеву или у Москви?“ (Обрадовичь 1783, 108) из друге половине VIII века као јасан пример мишљења која су у то време владала о местима где је било најбоље стећи добро теолошко образовање. Значајан податак јесте и чињеница да Срби нису били само студенти него и предавачи на поменутиим духовним академијама и на београдској Богословији (Пузовић 2017, н.дело, 56). Они су знатно утицали на формирање будуће структуре Православног богословског факултета у Београду, као и на формирање целокупног српског црквено-образовног и културно-религијског језгра.

ШКОЛОВАЊЕ У ДРУГИМ ЦЕНТРИМА ВИСОКОГ ОБРАЗОВАЊА

Током истог периода, мањи број Срба образовао се у другим центрима високог теолошког образовања. Након руских академија, најважније средиште духовног образовања био је *Факултет православне теологије* на тлу тадашњег Аустроугарског царства, садашње Украјине, у Чернивцима, где је, почевши од оснивања (1875.) па до Првог светског рата, студирало око 36 српских студената. Крајем 19. и почетком 20. века Факултет православне теологије у Атини био је значајан центар високог теолошког образовања српских ђака

српске студенте да доврше своје школовање на појединим факултетима на Западу.

(Исто, 452). У истом времену, један број Срба студирао је на Западу, где је међу главним центрима био Старо-католички теолошки Факултет у Берну (Фон Аркс 2007, 7-27). Владика Николај Валимировић докторирао је (1908.) теологију на овом факултету (он га је тако-рећи прославио у то време) а потом и филозофију (1909.), такође на Западу. На Универзитету у Атини, докторирао је Јустин Поповић, такође (једно време) студент у Русији. Потом је довршио теолошко школовање, заједно са другим богословима упућеним у Духовну семинарију у Русију, а под окриљем тадашњег јеромонаха Велимировића за време рата, у Оксфорду у Енглеској.

ИЗ УГЛА ДАНАШЊИЦЕ И МОГУЋА РЕШЕЊА

Циљ овог рада јесте да се истакне значај будности над сопственим мислима, делима и целокупним животом, на основу личног избора. Из истог разлога, православна веронаука као наука о вери у свету и код нас не поставља се као обавезна као што је случај у другим хришћански црквама. Она се поставља као опција у образовању. Црква је увек настојала да људима пружи опцију, да духовно образовање свима буде доступно а по осећају срца¹² или потреби за нешто друкчијим (а опет сличним) видом едукације и могућег просветитељства, које тежи да обухвати више спознаје и стања свести, изван класичног образовања.

Поента је од малих ногу увести постулате вере и духовног.¹³ Зато духовни избор у образовању и јесте – лични избор. Веронаука је придодата школском програму као избор уколико постоји жеља и/или потреба за спознајом темеља православног учења. Касније, уколико човек осети потребу, прошириће своју веру, веровање и, према сопственим тежњама, кренути путем дубљих сазнања. С тим у вези, како је у питању тематика која спада у домен – увек актуелних, будући да припада категорији вечних, чини се погрешно

12 Замисао Цркве јесте – свима доступно образовање, односно дата могућност да свако научи нешто ново. Ако жели. Није суштина у некаквим ритуалима, мистикама или архаичним учењима. Суштина је у осећају, као сржи духовног учења.

13 Овде се не мисли једино на православне постулате вере јер сваки човек има опцију.

заступати мишљења о некаквој тренутној актуелности или медијско помињање у смеру истог.¹⁴

Ранији проблем представљао је недостатак *ентузијаста-мисионара* у српској православној цркви, јер би они били кадри да избегну неизбежну бирократизацију верске наставе уз службовање, како је већином настава веронауке изгледала у периоду између два велика светска рата на тлу Србије и у Београду, због чега су исходи били поразни (Јеротић 2018, н.дело, 231-232). На жалост, мало се тога променило, иако постоје и данас светли примери нових црквених мисионара.¹⁵

Изнова се и са правом запитао један од просветитеља савременог доба, Јеротић (2018) – да ли је остала бар нека могућност а да није утопијска и у времену данас? Можда би то могло бити: “православно хришћанско просветитељство без активнијег мешања цркве у политику и политике у цркву” (Јеротић исто, 231)? Или би то могао бити нека врста просвећеног апсолутизма, о чему постоји савремено мишљење, као парадигме узорног васпитања нових генерација? Сходно томе, дане који су нам дати и садашњост ваља искористити за учење и целокупно образовање у смеру оснаживања младих личности у грађењу карактера. Црква је, у том смислу, одувек имала значајну улогу - образовног стожера, како код Срба, тако и код других народа, како у друштвено-политичком, тако и у свакодневном животу човека.

ЗАКЉУЧАК

За време Првог светског рата, мање државе биле су подстицане на сваку врсту поковања великим и моћним окупаторима и то се вршило на различите начине. У случају Срба, Аустроугарска је вршила притисак у виду ултимативног захтева за предајом српске територије, али и захтева за

14 Истина је да су теме које црква обухвата, саме по себи увек актуелне! Прошле године прославило се 8 векова од како постоји аутокефалност Српске Православне Цркве (СПЦ), од њеног устоличења односно аутокефалности (независности) коју је увео Растко Немањић (Свети Сава). У том смислу, иако се неретко карактерише као стара, застарела тематика, чињеница је да је тема – савремена будући да припада категорији *вечних!*

15 Демократија у народима је варка и својеврсна замка данас, јер се показује као карикатура онога што би требало да буде.

укидањем ћириличног писма, уништењем наставничких уџбеника писаних ћирилицом, као и изопштењем постојећег календара и других националних ознака. Неоспорно је да је српска држава, заједно са својом владом и министарствима морала да прикупи сву своју моћ и да се прилагоди насталој ситуацији неосноване окупације државе и страдања. Док је Министарство просвете настојало да сачува културне и историјске, односно националне ризнице у уметнима, књиге, *инкунабуле* и друго, тако је српска влада настојала да спасе националне и културне раднике, посебно истакнуте интелектуалне личности Србије датог времена, штавише повуче их са собом (у повлаћењу пред завојевачима). По далековидости, поједини представници српске владе, знали су да поједини од њих (међу њима је било и монашких лица) могу припомоћи у спасавању државе и представљати битан кадар у предстојећим међународним односима током овог рата.¹⁶

О револуцији у образовању на прелазу у 21. век највише се истиче утицај на начин на који људи живе (Sykes et al. 2009, 959). Препознавање сила које су обликовале образовање, историјски нам помаже у информисању о актуелностима глобалних снага које раде на обликовању основних компоненти образовне политике свуда, па и данас. У том смислу, постоји приличан број социолошких и историјских истраживања о томе зашто је образовна револуција започета и шта она одржава у свету (Исто). Кад је у питању политика образовања, видимо да је потпуно изван конкуренције растућа видљивост и употреба информација, са новим временом, долази и до растућег интересовања испољенијом улогом српске цркве у друштву.

Стога, потребно је вратити се на постављено питање: Шта је била и да ли је иста остала – просветитељска односно образовна улога Цркве? Могло се видети на који начин се испољавала делатност Цркве током Светског рата, односно на који начин је била угушена у истом временском периоду. Како су за њену улогу, као једног од главних стожера у ширењу више свести и знања код православних, знале моћне државе, тако су, управо из тог разлога настојале да укину њен

16 Ови појединци помогли су касније и у духовној послератној обнови српског народа на тлу државе и у дијаспори.

велики утицај на народ. На жалост, током рата у томе су и успеле. На другом део постављеног питања, одговор такође није задовољавајући, будући да је просветитељска улога Цркве и данас готово минорна.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Андријашевић, Живко. 2008. *Црногорска црква 1852-1918*, (Студија са збирком докумената о Православној цркви у Књажевини/Краљевини Црној Гори). Никшић: Филозофски факултет.
- Биговић, Радован. 1998. *Од Свечовека до Богочовека, Хришћанска философија владике Николаја Велимировића*. Београд: Рашка школа.
- Вјесник*. 1918. Мај 1, 1918., бр.6, 82. Сарајево.
- Деспотовић, Миомир, и Катарина Поповић. 2014. Стратегије образовања одраслих – жеље, потребе, могућности и резултати, Београд: Институт за педагогију и андрагогију, Филозофски факултет Универзитета у Београду.
- Ђорђевић, Димитрије. 1969. “Аустроугарски окупациони режим у Србији и његов слом 1918.године”, Научни скуп у поводу 50-годишњице распада Аустро-Угарске монархије и стварања југословенске државе. Загреб: Југославенска Академија знаности и уметности.
- Јеротић, Владета. 2017. *Вера и нација*. Београд: Арс Либри.
- Кондић, Павле Добросав. 2013. *Митрополија Црногорско-Приморска у другој половини XIX и почетком XX века (1851-1920)*. Докторска дисертација. Фоча: Универзитет у Источном Сарајеву, Православни богословски факултет, *Свети Василије Острошки*.
- Милошевић, Зоран. 2005. *Руска православна црква и глобализација*, Црква у свијету. Српско Сарајево: Филозофски факултет Универзитета у Сарајеву. 40, бр.2.
- Митровић, Андреј. 1987. 2016. *Устаничке борбе у Србији 1916-1918*, Београд: Завод за уџбенике.

- Младеновић, Божица. 2002. “Српска елита у Првом светском рату”, *Историјски часопис*, бр.49, Београд: Историјски институт.
- Обрадович, Досітей. 1783. *Животъ и приключенія Димитрія Обрадовича, нареченога у калуђер- ству Досіѳеа, т. I*, Лаипсікъ.
- Павловић, Миодраг. (1969. XLVIII издање); 1997.VII издање. *Предговор за антологију српског песништва* (Антологија српског песништва). Београд: Српска књижевна задруга.
- Палавестра, Предраг. 1986. *Историја модерне српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Петковић, Сава. 1930. *Моја парохија пре и после светскога рата*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Пилиповић, Радован. 2015. *О Архивском наслеђу Српске Православне Цркве из времена Првог светског рата (1914–1918) – Фондови и збирке Архива СПЦ У Београду*, Зборник радова међународног научног скупа „Православни свет и Први светски рат“, Београд: Православни богословски факултет.
- Пузовић, Владимир. 2017. *Руски путеви српског богословља - Школовање Срба на руским духовним академијама, 1849-1917*, Институт за теолошка истраживања, Православни богословски факултет. Београд:Службени Гласник.
- Радић, Радмила и Момчило Исић. 2014. *Српска Православна Црква у Великом рату, 1914-1918*, Филип Вишњић, СПКД Просвјета, Београд-Гацко.
- Рајс, Рудолф Арчибалд. 1928. 2018. *Шта сам видео и преживео у великим данима*, Београд: Талија издаваштво.
- Спасеновић, Вера. 2019. *Образовна политика, глобални и локални порцеси*. Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског Универзитета у Београду.
- Суботин Голубовић, Татјана. 2015. “Судбина рукописа Народне библиотеке у Првом светском рату и њихово место у српској културној баштини.” Зборник радова

међународног научног скупа „Православни свет и Први светски рат.“ Београд: Православни богословски факултет.

Тасић, Радмила. 2016. *Омладинска међуратна периодика, Студија и библиографија*. Докторска дисертација. Београд.

Ђоровић, Владимир. 1989. 2015. *Црна књига, Патње Срба Босне и Херцеговине за време Светског рата 1914-1918*. Нови Сад: Прометеј.

Урс, Фон Аркс. 2007. *Епископ Николај Велимировић (1880-1956) и његове студије у Берну у оквиру старокатоличких и српско-православних односа*, Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати. бр.2. Београд: Православни богословски факултет.

Sykes Gary, Barbara Schneider, David Nplank and Timothy G.Ford, eds. 2009. *Handbook of Education Policy Research*. New York, London: American Educational Research Association.

Simons, Maarten, Mark Olssen and Michael Peters, eds. 2009. *Re-Reading Education Policies*. Rotterdam: Sense Publishers.

Ljupka Katana

**NATIONAL AND ENLIGHTENMENT ROLE OF THE
SERBIAN CHURCH IN THE FIRST WORLD WAR
(1914-1918)**

Resume

National activity and the educational role of the (Serbian) Church ceased to exist during The first World War (1914-1918). Entire activity of the Serbian Church was extinguished by the arrival of the occupiers on the territory of Serbia. With the extinction of the Church, the long-standing tradition that it had in the role of educational and social headquarters, and spiritual renewer of the people, both through books and through sermons and the other activities, under the auspices of the Church, was extinguished. In other words, the foundation of spiritual connection and connection with identity has disappeared. Tradition and the Cyrillic alphabet, as bearers of the national identity of the Serbian people, were also lost in this War.

Through the Comparative Method, from the position of the new age, in order to compare views on this topic, the analysis will show what was the status of the Serbian Church in the education of the people before and during The First World War. The paper refers to the topic of the educational role of the Serbian Church, as well as the existing knowledge of academic authors and research of selected literature on the same. It will be shown how this role was realized and why the bearers of the education at that time (the Ministry of Education) made certain decisions during the War. In the end, it will be shown what effects these decisions have produced and what possible solutions are available even today. In that sense, the reasons for the success or failure of the role of the Serbian Church in education before the War, as well as its activities during the War, are analyzed retroactively. Consequently, the analysis is inconceivable without looking at the past.

Keywords: Serbian Church, education, national and educational role, educational policy, periodicals, First World War.

* Овај рад је примљен 10. марта 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. јула 2021. године.